

İSPANYOL GRİBİ PANDEMİSİNİN EKONOMİK ETKİLERİ VE KEYNESYEN BİR DEĞERLENDİRME*

Gözde MERAL¹

Öğr.Gör.

İstanbul Üniversitesi, Teknoloji Transfer Uygulama ve Araştırma Merkezi

E-mail: meraltgozde@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1918-1249

Sema YILMAZ

Prof.Dr.

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: sygenc@yildiz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3138-1622

Öz

İnsanlık tarihi kadar eski olan pandemiler, toplum sağlığı üzerinde hastalık yapıcı ve ölümlle sonuçlanan etkiler yaratırken; bir taraftan da ülke ekonomileri üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, en az günümüz pandemisi kadar ölümcül sonuçları olduğu kabul edilen İspanyol Gribi, 21.yüzyıl Koronavirüs pandemisinin kısa ve uzun vadeli olası ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi noktasında önemli bir projeksiyon sunmaktadır. İspanyol Gribi pandemisinin, I. Dünya Savaşı yıllarına tekabül etmesi gerek savaşa dahil olan ülkelerde halkın psikolojisini korumak gerekse de teknik yetersizlikler nedeni ile kapsamlı ve sağlıklı veriye erişim noktasında kısıtlar yaratmıştır. Ancak mevcut veriler ve çalışma bulguları İspanyol Gribi pandemisinin arz ve talep kaynaklı etkilerinin kısa vadeli sonuçlarına vurgu yapmıştır. Uzun vadeli etkiler daha ziyade düşük güven düzeyi, görece düşük beşeri sermaye yatırımları şeklinde sıralanmıştır.

*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Sorumlu Yazar: meraltgozde@gmail.com

Atf (APA): Meral, G. & Yılmaz, S., (2024), İspanyol Gribi Pandemisinin Ekonomik Etkileri ve Keynesyen Bir Değerlendirme, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 16 (1): 117-143., <https://doi.org/10.55827/ebd.1416732>

Ancak pandeminin kısa ve uzun vadeli etkileri ülkeler, bölgeler ve sektörler arasında son derece heterojen dağılmıştır. Ve pandeminin etkilerini hafifletmek üzere devlet müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle ilgili yıllar itibariyle Keynesyen ekol, hakim iktisadi görüş olmasa da ekonomide canlanma yaratacak kamusal harcamalar ve parasal genişleme politikaları önemli birer dengeleyici unsur olmuştur. Artan harcamaların yol açtığı kamu borç yükünün karşılanması noktasında ise devlete gelir yaratıcı ticaret politikaları bu dönemde başvurulan müdahale araçları olarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Krizi, İspanyol Gribi Pandemisi, Keynesyen İktisat

Alan Tanımı: Makro İktisat

ECONOMIC EFFECTS OF THE SPANISH FLU PANDEMIC AND A KEYNESIAN EVALUATION

Abstract

Pandemics are as old as human history. Pandemics negatively affect public health. It creates disease-causing and fatal effects. It also has devastating consequences on country economies. In this context, the Spanish Flu, which is considered to have at least as deadly consequences as today's pandemic, offers an important projection for the evaluation of the possible short and long-term economic effects of the 21st century Coronavirus pandemic. The Spanish Flu pandemic corresponded to the years of World War I. During this period, both protecting the psychology of the people in the countries involved in the war and technical inadequacies created restrictions on accessing comprehensive and healthy data in pandemic analyses. However, existing data and study findings emphasized the short-term consequences of the supply and demand-related effects of the Spanish Flu pandemic. Long-term effects are mostly listed as low level of trust and relatively low human capital investments. However, the short- and long-term effects of the pandemic are extremely heterogeneous across countries, regions and sectors. And state intervention to mitigate the effects of the pandemic has been inevitable. Even though the Keynesian school was not the dominant economic view, especially in the relevant years, public expenditures and monetary expansion policies that would stimulate the economy were important balancing elements. In order to meet the public debt burden caused by increasing expenditures, trade policies that generate income for the state were listed as the intervention tools used in this period.

Key Words: Health Crisis, Spanish Flu Pandemic, Keynesian Economics

JEL Codes: E00, E12, E60

1. GİRİŞ

Pandemi kavramının kabul edilmiş tek bir tanımı olmasa da yaygın olarak geniş coğrafi alanlara yayılan hastalıklara atıfta bulunmaktadır. Pandemiler coğrafi yayılımının yanı sıra bulaşma yolu ile hastalığın bir yerden bir yere hareketi şeklinde ifade edilmektedir (Morens vd., 2009: 1019).

Salgın hastalıklar uygarlık tarihi kadar eski zamanlara dayanmaktadır. M.Ö. 12. yüzyıldan kalma Mısır Mumyalarında çiçek hastalığına ait belirtilere rastlanırken; M.S. 6.yüzyılda Jüstinyen Vebası Asya, Afrika, Arabistan ve Avrupa’da ticaret yolları boyunca ilerlemiş yaklaşık yirmi beş milyon insanın ölümüne neden olmuştur. Geçen sekiz yüzyılın ardından Avrupa nüfusunun %60’ını yok eden Kara Ölüm salgını baş göstermiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda ise Amerika’ya yerleşen Avrupalılar çiçek hastalığı, grip ve kızamık virüslerini yerli halka bulaştırmış; nüfusun yüzde doksanının ölümüne neden olmuştur (Saul, 2023).

İspanyol gribi pandemisi ise bu noktada hem dünya hem de Amerikan tarihinde oldukça yıkıcı sonuçları olan en ölümcül sağlık krizlerinden biri olarak tarihte yerini almıştır. Kaydedilen ilk vaka ABD’nin Kansas şehrinde iken İspanyol Gribi olarak lanse edilmiştir. Bu durum pandeminin I. Dünya Savaşının son dönemine denk gelmesi ile ilişkilendirilmiştir. Savaşa taraf ülkeler halkın moralini korumak ve zafiyetlerini gizlemek adına gribin yarattığı tahribatı saklamıştır. Savaşa taraf olmayan İspanya ise salgının ciddiyetini tüm açıklığı ile ortaya koymuştur. ABD’de kaydedilen ilk vakanın ardından; Virginia, Güney Carolina, Georgia, Florida, Alabama ve Kaliforniya’da benzer salgın virüsüne rastlanılmıştır. Mayıs 1918’de ise ABD’de grip azalmaya başlamış, Fort Riley’deki askerlerin Fransa’ya yaptıkları uzun ve kalabalık yolculuklar esnasında Avrupa’ya taşınmıştır. 1918 yılında İspanyol Gribi kaynaklı ölümler 675.000’e ulaşmış; I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Kore ve Vietnam Savaşı kaynaklı ölümlerden daha fazla kayba yol açmıştır. Aşırı kalabalık ve sağlıksız koşullarda uygun üreme ortamı bulan virüs bir hafta içerisinde 522 erkeğin grip virüsüne yakalanmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarına tekabül eden pandemi ilgili dönem itibari ile kadın hakları hareketi, Avrupa’daki kanlı savaşlar gibi güncel gelişmelerin gerisinde seyretmiştir (Roser, 2020; Fujimura, 2003).

İspanyol Gribi pandemisi üç dalga halinde yayılmıştır. Orta Batı ABD’de başlayıp Avrupa, Avustralya, Çin ve Kuzey Afrika’ya doğru etki alanını genişleten birinci dalga 1918 yılının Mart ayında yaşanmıştır. İkinci ve görece ölümcül olduğu kabul edilen dalga ise aynı yılın Ağustos ayında Fransa’dan başlayıp tüm dünyaya

hızla yayılmıştır. Son dalga ise virülans ve ölüm oranları açısından daha mutedil olmuştur (Mauro ve Erreygers, 2021: 91).

Dünya genelinde 50 ila 500 milyon sivilin ölümüne neden olan pandemi, nüfusun çalışma çağındaki 15-44 yaş grubunu etkilemesi ile o döneme değin alışlagelmiş salgınlardan farklı bir görünüş ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum görece yaşlı nüfusun İspanyol Gribi öncesinde tecrübe edilmiş salgın hastalıklar nedeniyle geliştirmiş olduğu bağışıklık ile ilişkilendirilmiştir. Diğer taraftan genç nüfusun ise pandemi sonrası zatürre ve diğer komplikasyonlar nedeniyle ölümle sonuçlanan vakalarından kaynaklanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında tütün ve alkol ürünlerinin tüketimindeki düşüştan kaynaklı doğal ölümlerin de bir ölçüde azaldığı düşünülürse, pandemi yıllarında kayıtlara geçen rakamların mevcut durumu yansıtmadığı söylenebilir. Raporlama ve kontrol sistemlerinden kaynaklanan eksiklikler de aynı şekilde uzmanların konu üzerinde fikir birliği sağlamasını engellemiştir (Taubenberger ve Morens, 2006; Lura, 2022: 8).

Tablo 1’de dünya üzerinde yaşanan savaş ve pandemi ve/veya salgınların neden olduğu ölüm rakamları sunulmuştur. İspanyol Gribi pandemisinden kaynaklı ölümlerin dünyayı sarsan savaş ve pandemiler nispetinde dramatik boyutta ölümcül olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Savaşlar ve Salgın Hastalıklar Ölümler

Sıra No	Savaşlar			Salgın Hastalıklar		
	Olay	Yıl	Süre Ölüm	Olay	Yıl	Süre Ölüm
1	II. Dünya Savaşı	1939-1945	6 150-250 milyon	Kara Ölüm	1331-1353	22 2-3 milyar
2	I.Dünya Savaşı	1914-1918	4 80-120 milyon	İspanyol Gribi	1918-1920	2 150-200 milyon
3	30 Yıl Savaşları	1618-1647	29 70-130 milyon	Napoli Krallığı'nda Veba	1656-1658	2 15-16 milyon
4	Napolyon Savaşları	1803-1814	11 35-45 milyon	Uyku Hastalığı Pandemisi	1915-1926	11 6-7 milyon
5	7 Yıl Savaşları	1755-1762	7 10-12 milyon	III. Kolera Pandemisi	1848-1854	6 6-7 milyon
6	I.İngiliz Savaşları	İç 1642-1646	4 6-8 milyon	İspanya Vebası	1596-1602	6 8-9 milyon
7	Vietnam Savaşı	1963-1973	10 5-8 milyon	Asya Gribi	1957-1958	1 4,5-5,5 milyon
8	Kore Savaşı	1950-1953	3 4-8 milyon	Rusya Gribi	1889-1890	1 4-5 milyon
9	Amerikan Savaşı	İç 1861-1864	3 4-6 milyon	İtalyan Vebası	1629-1631	2 3-4 milyon
10	İspanya Savaşı	İç 1936-1938	2 2-3 milyon	Hong Kong Gribi	1968-1969	1 2 milyon
11	Fransa-İspanya Savaşı	1648-1658	10 2-3 milyon	Sevilla Büyük Vebası	1647-1652	5 2 milyon
12	Fransa-Almanya Savaşı	1672-1677	5 2-3 milyon	Londra Büyük Vebası	1665-1666	1 1-1,5 milyon

Kaynak: Daly ve Chankova, 2021

Mauro ve Erreygers, İspanyol Gribinin gelişimi esnasında araştırmacıların pandeminin ekonomik etkilerini büyük oranda göz ardı ettiğini ortaya koymuştur. Savaş ve grip salgınları artan ölüm oranları nedeni ile sigorta şirketleri üzerinde ciddi bir maddi yük oluşturmuştur. Bu nedenle de detaylı çalışmalara yönelenler daha ziyade tıp tarihçileri ve sigorta sektöründe istihdam edilen epidemiyologlar olmuştur. Bu durumun öncelikli nedeni, gezegenin tecrübe ettiği en ölümcül salgınlardan biri olarak kabul edilmesine rağmen tıbbi verilerin net olmayışı şeklinde ifade edilmiştir (Mauro ve Erreygers, 2021: 90).

İspanyol Gribi döneminde dünya nüfusunun yaklaşık %2,1'si pandemi nedeniyle hayatını yitirmiş, işsizlik ciddi oranda artmış, işyerleri kapatılmış ve daha bir dizi ekonomik etki görülmüştür. Dolayısıyla İspanyol Gribi analizinin 21.yüzyılın koronovirüs pandemisine ve dünya ülkelerinin gelecekte tecrübe etmesi olası

pandemilerine ilişkin projeksiyon sunduğu kabul edilmektedir. Özellikle İspanyol Gribi, koronavirüs pandemisinin ortaya çıkarması olası sonuçlarına ilişkin alt ve üst sınırları çizmektedir. Bu noktada İspanyol Gribi pandemisine ilişkin ekonomik etkiler analiz edilecek ve kamusal müdahalelere değinilecektir. Keynesyen politik çözümlerin, pandeminin olumsuz etkilerini bir ölçüde hafifleteceği düşünülmektedir. 1921 yılının Kasım ayında ABD başkanı tarım sektörünü sübvans ederek, ekonomiyi onarma planlarını devreye sokmuştur. Ek olarak vergi indirimi önermiştir. İspanyol Gribinin neden olduğu ekonomik kriz, Büyük Buhranın yarattığı ekonomik şoktan büyük oranda farklılaşsa da en nihayetinde ekonomiye devlet müdahalesi noktasında benzer yaklaşıma sahip olmuştur. Kamunun ekonomiyi canlandırmak üzere uyguladığı politikaların, kamusal borçlarını kontrol edilemez boyuta taşınması riskine rağmen toparlanma süreci açısından gerekli olmaktadır (Namani, 2021: 348).

2. İSPANYOL GRİBİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

Ekonomik büyüme ve gelişme olguları politika değişimleri, çevresel ve sistemik unsurlar gibi şoklara son derece açıktır. Salgın hastalıklar da bu bağlamda toplum sağlığını etkilediği gibi ekonomik sistemi gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için olumsuz yönde etkilemektedir. Alışılmadık ve yaygın bir hastalık, bireylerin hastalanarak işgücü piyasalarından çekilmesi ve/veya hastalığın bulaşması korkusu ile çalışmaktan kaçmaları şeklinde işgücü arz şoku yaratmaktadır. Yaşanan işgücü arz şoku, üretimde kesintiye neden olmakta; mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler dâhil olmak üzere tüm sektör ve endüstrileri durma noktasına getirmektedir. Pandemi kaynaklı ölümler sermaye ve toprağın emeğe oranını artırmakta, sermaye ve araziden elde edilen getiriyi azaltarak yatırım ve sermaye birikimini yavaşlatmaktadır. Ekonominin arz yönünde yaşanan bu olumsuz etkilerin yanı sıra talep tarafında da bulaşma korkusu, güven kaybı ve artan belirsizliklerle ilişkili mal ve hizmet talebinde düşüş ve ekonomik aktivitelerde ciddi bozulmalar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tüketimin bir bölümü ortaya çıkan gelir kaybı ya da hastalığın yayılmasını önlemek için uygulanan kısıtlamalar ölçüsünde talep şoku yaratmaktadır. Yine bu eğilim yüksek işsizlik ve düşük ücretlere neden olmakta, ekonomide daralmaya yol açmaktadır. Ekonominin arz ve talep yönünde yaşanan bu olumsuz gelişmelere ilaveten eğitim ve sağlık sistemi üzerinde uzun vadeli sonuçlardan söz edilmektedir. Pandeminin insan sağlığı üzerinde yarattığı deformasyon imalat sektörü gibi emek yoğun sektörlerde işgücü verimliliğini azalırken, beşeri sermaye dışsallıkları da ekonominin genelinde üretkenliği etkilemektedir. Dolaylı olarak tasarruflarda, eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye yatırımlarında azalma görülmektedir (Carillo ve Jappelli, 2021: 78-79; Sharma vd., 2021; Velde, 2022).

Hükümetler pandemi ile mücadele kapsamında sosyal mesafe, kapanma, kısıtlama, karantina şeklinde ilaç dışı müdahalelere (NPI) başvurmuştur. İspanyol Gribi pandemisinde katı NPI politikasının ölüm oranları ortalamasında düşüşe neden olurken aynı zamanda da pandemi sonrasında ekonomilerin toparlanma sürecini hızlandırmıştır (Dul ve Verbeek, 2020: 1-2). Ancak pandemiden korunma tedbirleri kapsamında uygulanan NPI politikaları ekonomik durgunluğun nedenlerinden biri haline gelmektedir (Bishop, 2020). Kısıtlamalar kaldırılrsa dahi belirli bir süre hane halkları sağlıklarını muhafaza etmek üzere ekonomik ve sosyal hayattan gönüllü olarak soyutlanma yoluna gitmektedir (Bishop, 2020).

Aassve vd., büyük krizlerin bireysel davranışlar üzerinde uzun vadede yaratacağı etkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Mevcut literatür daha ziyade doğal afetlere odaklansa da ilgili çalışma İspanyol Gribi pandemisinin neden olduğu küresel sonuçları araştırmıştır. Çalışma bulguları, pandeminin özellikle hastalıktan etkilenen kesimlerinin bir sonraki kuşağı üzerinde görece düşük sosyal güvene yol açtığını, bu durumun da uzun vadede ekonomik kalkınma ve refah başta olmak üzere toplum üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Grip ölümlerinde binde 1 oranında yaşanan artışın, güven düzeyi üzerinde yüzde 1,4 oranında azalmaya neden olduğu bulunmuştur. İspanyol Gribi pandemisinin sosyal güven üzerindeki etkisi, I. Dünya Savaşının yarattığı etkiden farklılık arz etmektedir. Pandemilerin tek başına halkın güven düzeyi üzerindeki etkisi son derece önemli olmaktadır. Bu noktada açık, doğru ve güvenilir bilgi akışı sosyal sermaye üzerinde yaratılacak olası hasarların kontrol altına alınmasında katkı sağlayacaktır (Aassve vd., 2020).

Almond (2006), İspanyol Gribinin uzun vadeli sonuçlarını ortaya koymak üzere yürütmüş olduğu çalışmada Amerikan nüfusuna ait 1960-1980 yıllarını içine alan 10'ar yıllık verilerden hareket etmiştir. Çalışma bulgularına göre anne karnında hastalığı tecrübe eden fetüslerin sağlıklı hamileliklere kıyasla eğitim seviyeleri ve gelir düzeyleri düşük; fiziksel engele sahip olma olasılığı yüksek seviyelerde hesaplanmıştır. Fetal sağlığa yapılan yatırımların insan sermayesini artıracığı yönündeki varsayımlar nedeniyle kamu transfer harcamalarında zorunlu bir artış durumu söz konusu olmuştur (Almond, 2006: 672)

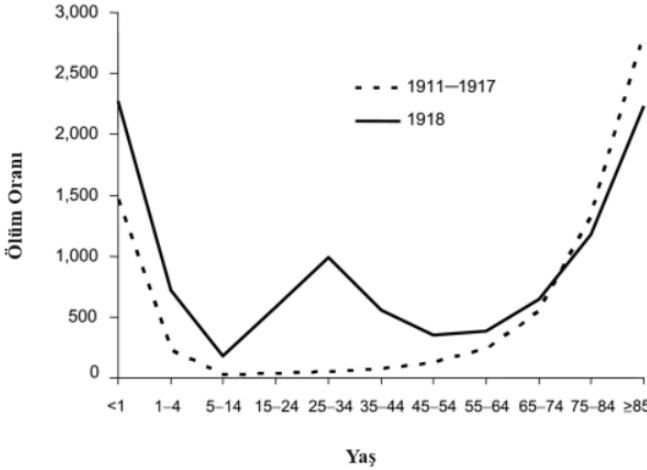
İspanyol Gribi pandemisinin ekonomik sonuçlarına ilişkin çalışmalar ilgili dönem itibariyle sınırlı istatistikî veriler nedeniyle daha ziyade gazete haberlerine bağlı kalmıştır. Garrett 2007 yılında "Arkansas Gazette" haberlerinden yola çıkarak pandemiyi özellikle işletmeler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Pandemiyi perakende sektörü üzerindeki etkisi satışlarda %40 ila %70 arasındaki

düşüş şeklinde kendini göstermiş; işletmelerin günlük cirosu yarıdan fazla düşmüştür. Salgın, hastalığın tedavisine yönelik ilgili sektörlerde talep durumu yaratmış olsa da ekonominin genelinde durgunluğa yol açmıştır (Garrett, 2007).

İspanyol Gribi pandemisinin ana etkileri 1918 yılının son döneminde ölüm oranlarında yaşanan artışın etkisi ile yoğunlaşmış; Avrupa ekonomilerini ve bir ölçüde ABD ekonomisini önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Amerikan ekonomisi üzerindeki etkiler daha ziyade kısa ömürlü olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında kesintiye uğrayan tedarik zinciri, sivil nüfusun ölümüyle bağlantılı olarak ekonomik aksaklıkları derinleştirmiştir. Ek olarak ölüm oranlarının yüksek olduğu bölgelerde, GSYİH düşüşleri de daha yüksek olmuştur (Carillo ve Jappelli, 2021: 78; Burdekin, 2020: 3).

İspanyol Gribi Pandemisinin ortaya çıkardığı ölüm grafiği alışılmışın dışında bir görüntü sergilemiştir. Grafik 1 ABD’de 1911–1918 yılları için her yaş grubunda 100.000 kişi başına ölüm oranlarını resmetmiştir. Kesikli çizgi 1911-1917 yıllarında grip ve pnömoniye bağlı ölüm oranlarını, düz çizgi ise 1918 İspanyol Gribi Pandemisine bağlı ölüm oranlarını temsil etmekte; sırasıyla "U" ve "W" şeklini aldığı görülmektedir. Bu durumun olası sonucu ise işgücü arzı açısından yaşanan şok olmuştur (Taubenberger ve Morens, 2006; Lura, 2022: 8).

Grafik 1. Ölüm Oranları

Kaynak: Taubenberger ve Morens, 2006.

Pandemiler, neden olduğu ölüm, hastalık ve sosyal mesafe nedeniyle işgücü azalması ve dolayısıyla üretim düşüşü şeklinde ortaya çıkan bir arz şoku yaratsa da geleceğe dair belirsizlikler ve artan işsizlik talep şokunu da beraberinde

getirmektedir. Basco vd. İspanyol Gribi pandemisinin ekonomik etkilerini ortaya koymak üzere, sanayileşmiş dünya ekonomilerinin aksine I. Dünya Savaşında tarafsız olmayı tercih eden İspanya ekonomisi üzerinde çalışmıştır. İspanya'nın tarafsız oluşu askeri harcamalar ve savaştan kaynaklı diğer etkileri önemsiz hale getirmiştir. Ek olarak ülkenin gelir ve sanayileşme düzeyi bölgeler arasında farklılıklar gösterirken, pandemilerin potansiyel heterojen etkilerini ortaya koyma noktasında önemli bir projeksiyon sunmuştur. Çalışma bulguları pandemi esnasında yaşanan aşırı ölümlerin günlük reel ücretleri (meslek grubu olarak tarım işçileri, inşaatçılar, taş kesiciler, marangozlar, demirciler, metal işçileri, boyacılar, terziler ve ayakkabıcılar seçilmiştir), pandemi öncesi nispetinde azaltmış olsa da olumsuz sonuçlar kısa süreli olmuştur. Ancak reel ücretlerdeki düşüş meslek grupları arasında oldukça heterojen dağılmıştır. Ayakkabı imalatçıları gibi temel olmayan malları üreten meslekler üzerinde büyük ve anlamlı etki görülürken, metal işçileri üzerinde benzer etkiler saptanamamıştır. Aşırı ölüm oranlarında yaşanan yüzde birlik artışın; ayakkabı imalatçıları reel ücretlerini yüzde on iki oranında düşürdüğü, metal işçilerin reel ücretlerini ise etkilemediği görülmüştür. Ek olarak reel ücretler üzerindeki olumsuz etkiler kentleşmiş ve nüfus yoğunluğu fazla olan illerde de değişiklik göstermiştir. Kentleşmiş ve nüfus yoğunluğu yüksek olan illerde yaşayan kişiler gribin tehlikesi konusunda daha bilinçli ve sosyal mesafe tedbirlerini görece daha sıkı uygulamıştır. Dolayısıyla reel ücretler üzerindeki olumsuz etkiler kentleşmiş illerde daha fazla hissedilmiştir. Talep ve rekabet düzeyi açısından ise sanayileşmiş iller dezavantajlı olmuştur. Halka açık şirketlerin ödediği temettü ve emlak fiyatlarından yola çıkarak oluşturulan sermaye getirisinde ise pandemi kaynaklı anlamlı bir negatif etki saptanamamıştır. İlgili çalışma kapsamında araştırmacıların çalışma bulguları İspanyol Gribinin genel olarak kalıcı olmayan talep şoku yarattığı şeklinde olmuştur. Ayrıca İspanyol Gribi pandemisinin 20.yüzyılın ilk üççeyreğinde ekonomik eğilimler üzerinde belirleyici olmadığı ifade edilmiştir (Basco vd., 2021).

İspanyol Gribi pandemisi aynı zamanda düşük gelirli ülkelerde daha ciddi olumsuz etkiler yaratmakta, makroekonomik risklerde de güçlü bir artışa neden olmaktadır. Yüksek sağlık hizmeti maliyetleri ve gerekli kamu harcamaları göz önüne alındığında, düşük gelirli ülkeler açısından olumsuz etkinin görece yüksek olması şaşırtıcı olmamaktadır. Bu bağlamda yürütülen çalışma sonuçları 1918-1920 yılları arasında tipik düşük gelirli bir ülkenin yine tipik yüksek gelirli bir ülkeye kıyasen iki kattan fazla gelir kaybı ortaya çıkaracağı tahmin edilmiştir. Araştırmacılar bu durumun daha ziyade düşük gelirli ülke grupları açısından pandemiye bağlı makroekonomik risklerden ve potansiyel belirsizliklerden kaynaklılığını vurgulamıştır (De Santis ve Van der Veken, 2020: 4).

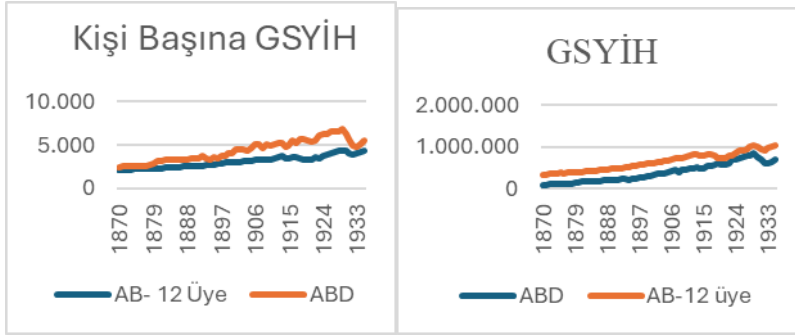
Barro ve Ursua, krizlerin makroekonomik etkilerini tahmin etmek üzere Maddison GSYİH verilerini referans olarak; yirmi iki ülke için tüketim, otuz beş ülke için ise GSYİH değerleri üzerinden uzun vadeli zaman serileri ortaya koymaya çalışmıştır. İspanyol Gribi pandemisinin ekonomik etkilerinin tahmin edilmesi noktasında önemli birer veri sunan bu araştırma, 1870lerden itibaren dünya üzerinde tecrübe edilen üç küresel olaydan bahsetmiştir. I. Dünya Savaşı, 1930ların başındaki Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı şeklinde sıralamıştır. Bahsi geçen olaylara ilaveten 1918-1920 yıllarının İspanyol Gribi pandemisi ise dünya ekonomisi açısından en önemli olumsuz şoklardan biri olarak kayda geçmiştir. 1919-1921 yılları en düşük GSYİH rakamlarının kaydedildiği makroekonomik felaket olarak nitelendirilmiştir. Bu noktada araştırmacılar açısından I. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesi pandemisinin etkisinin net olarak ortaya koyulması noktasında bir takım bariyerler yaratmıştır. Bu engeli aşmak ve I. Dünya Savaşının etkilerini sabit tutmak için savaşa katılan her bir ülke için savaş yoğunluğu, askeri muhabere ölümlerinin toplam nüfusa oranı gibi değişkenlerden faydalanılmıştır. Çalışma bulguları, İspanyol Gribinin zirve yılı ile I. Dünya Savaşının son yıllarında; hastalık kaynaklı ölümler ile savaş ölümlerinin bağımsız hareket ettiğini göstermiştir. Özellikle gribi deneyimleyen birçok ülke savaşa dâhil olmamıştır. Bu noktada her iki olayın kişi başına düşen reel GSYİH ve tüketim artış oranlarıyla ilişkisini ortaya koymak üzere regresyon analizine başvurulmuştur. Büyük Grip salgınının, tipik bir ülkede kişi başına GSYİH'yi %6,2 oranında azalttığı; I. Dünya Savaşının ise %8,4 oranında azalttığı tahmin edilmiştir. Ek olarak savaş ve pandeminin kişi başına düşen reel GSYİH düzeyi üzerindeki etkisinin kalıcı; büyüme oranları üzerindeki etkisinin ise geçici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hisse senedi fiyatları ve enflasyon üzerindeki etkilerini değerlendiren çalışma bulguları ise reel getiriler üzerinde anlamlı etkisi bulunmasa da kısa vadeli devlet tahvilleri üzerinde önemli olumsuz etki tespit edilmiştir. Enflasyonist etkileri de yine geçici olmuştur (Barro vd., 2020; Barro ve Ursua, 2008).

Correia vd. pandemisinin ekonomik etkilerini araştırmış, salgından görece fazla etkilenen bölgelerin imalat endüstrisinde istihdam, çıktı düzeyi, banka varlıkları ve dayanıklı mal tüketiminin daha fazla düştüğünü kaydetmiştir. Regresyon sonuçları ortalama maruz kalma düzeyindeki bir eyalette üretim çıktısında yüzde 18'lik azalma ortaya koymuştur. Araştırmacılara göre İspanyol Gribinin endişe verici kısmı ise pandemiye maruz kalma yoğunluğu yüksek olan bölgelerin ekonomik kırılmalıklarının da daha yüksek olmasıdır (Correia vd., 2020).

Grafik 2 (a) ve (b) panelleri üzerinden 1870-1933 yılları arasında AB üyesi on iki ülkeye ve ABD'ye ait gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ve kişi başına GSYİH

verilerine ulaşmak mümkündür. 1870 sonrasında bahsi geçen ekonomiler açısından GSYİH ve kişi başına GSYİH rakamları yukarı yönlü, I. Dünya Savaşını takip eden yıllarda aşağı yönlü bir eğilim göstermiştir. İspanyol Gribi pandemisinin en yoğun hissedildiği ikinci dalga döneminde ise keskin bir azalma yaşanmıştır.

Grafik 2. Kişi Başına GSYİH ve GSYİH

(a)

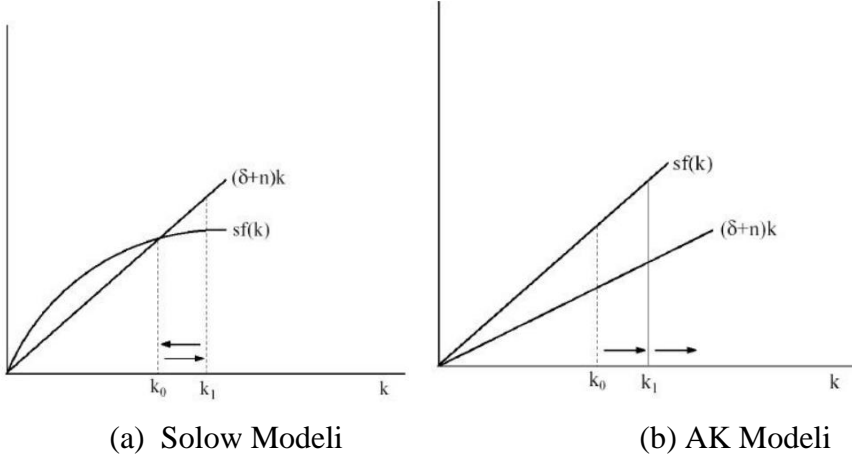
(b)

Kaynak: Maddison, 2010

Brainerd ve Siegler, 1919-1930 dönemine ait ABD eyaletlerinin başlangıç gelir düzeyi, kentleşme, beşeri sermaye, iklim, üretimin sektörel bileşimi gibi bir dizi veriyi kullanarak pandeminin etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmacılar grip salgınının ve bu duruma eşlik eden nüfus ve işgücü şokunun orta ve uzun vadede kişi başına çıktı düzeyi üzerindeki etkisinin çelişkili sonuçları olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmalarını Neoklasik Solow Modeli (1956) ile Romer (1987) ve Rebelo (1991)'in AK modeli yaklaşımlarına dayandırmıştır. Solow diyagramında işçi başına sermaye miktarı (k), tasarruf oranı (s), yıpranma payı (d), nüfus artış hızı (n) ile refere edilmekte; üretim fonksiyonu ise $f(k)$ Cobb-Douglas tipi olarak belirlenmektedir. Ek olarak model sermayenin azalan marjinal getirisi ile çalışmaktadır. Öncelikle ekonomi k_0 durağan durum düzeyinde iken grip salgınının etkisi ile yaşanan nüfus şokuyla işçi başına sermaye miktarı ve işçi başına çıktı düzeyi artarak k_1 düzeyine ulaşmaktadır. Yaşanan bu ilk şokun etkisi ile ekonomi yavaş da olsa durağan durum olan k_0 başlangıç düzeyine yaklaşmakta ve bu geçiş sırasında işçi başına üretimdeki artış negatife dönmektedir. Salgın ne kadar büyükse kişi başına sermayedeki ilk artış o denli büyük ve durağan duruma geçişteki düşüş de bir o kadar olumsuz olmaktadır. AK modeli çerçevesinde ise grip salgınının başlangıç etkisi, sermaye miktarı ve işçi başına sermaye miktarındaki artış şeklinde kendini göstermektedir. Ancak Solow modelinin

aksine işçi başına üretim düzeyi ilk şokun ardından yine pozitif olmaktadır. Nüfusa yönelik ortaya çıkan negatif şokun büyüklüğü ile orantılı olarak sonraki dönemdeki işçi başına üretim artışı yüksek olmaktadır (Brainerd ve Sieglar, 2003: 8-9). Dolayısıyla salgın bir başlangıç durum şoku yaratmaktadır. Pandemi nedeniyle doğurganlık davranışı değişmiyor, nüfus artış hızı aynı kalıyorsa; emek arzında yaşanan düşüşün yol açtığı görece sermaye fazlası azalan getiriler nedeniyle başlangıçtaki durağan durumuna geçişe neden olmaktadır (Berbenni ve Colombo, 2021).

Grafik 3. Solow ve AK Büyüme Modelleri

Kaynak: Brainerd ve Sieglar, 2003: 34

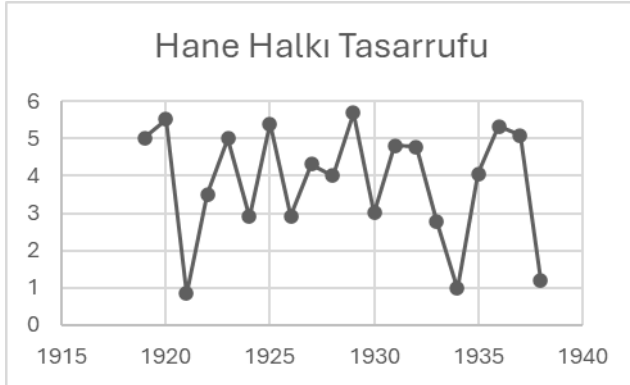
Su (2021), İspanyol Gribi pandemisinin neden olduğu ölüm oranları ile GSYİH büyüme oranı arasındaki korelasyonu regresyon modeli altında incelemiştir. Çalışma bulguları grip salgınından kaynaklanan yüzde 1'lik ölümün, yıl içerisinde yaklaşık %3 düzeyinde geçici ekonomik daralmaya yol açtığını; ancak uzun vadeli etkisinin gözlenmediğini ortaya koymuştur. Ek olarak daha önce de sözü edildiği üzere İspanyol Gribi pandemisinin çalışma çağındaki nüfusun ölümüyle sonuçlanan anormal ölüm modeli, ekonomik daralma üzerinde %5'lik anlamlı etkiye sahip olmuştur. Ancak I. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı olumsuz ekonomik etkiler ateşkesin ardından devam etse de pandemi kaynaklı ekonomik sonuçlar uzun vadeli olmamıştır (Su, 2021: 36).

Savaşların ve pandemilerin toplam talep üzerindeki etkisi farklılaşmaktadır. Özellikle savaş yıllarında/öncesinde artan savaş harcamaları ve/veya yeniden inşaat çabası toplam talep düzeyini piyasa arzı nispetinde yükseltmektedir. Pandemi ise tersi bir eğilim söz konusu olmakta, hükümet harcamalarındaki artış özel

sektörde ortaya çıkan talep boşluğunu doldurma maksadı taşımaktadır. Dolayısıyla pandemi dönemlerinde arz ve talebin genel denge üzerindeki etkileri farklılık arz etmektedir. Ek olarak savaşlar fiziksel sermayeyi yok etmekte, yatırım talebini artırırken, faiz oranlarında yukarı yönlü bir harekete neden olmaktadır. Pandemi dönemleri ise fiziksel sermaye kaybı doğurmazken, emek arzında ortaya çıkan düşüşün etkisi ile sermaye-emek oranında artışı beraberinde getirmektedir. Bu durumda sermaye-emek oranındaki artış denge faiz oranlarında artış yaratırken, reel ücretlerin yükselmesine neden olmaktadır. Ancak enflasyon rakamları üzerindeki etki daha ziyade hükümet tepkisinin büyüklüğüne bağlı olmaktadır (Daly ve Chankova, 2021).

Yapılan çalışmalar salgının etkisini 1918 ve 1919 yıllarında yaşanan ilk şok ile değerlendirmiştir. Ancak pandemi kaynaklı ölümlerin -ki büyük kısmının 15-44 yaş arasındaki nüfusu etkilediği düşünülürse- salgından sonraki yıllarda aile oluşumu ve doğurganlık üzerinde uzun vadeli etkisinin de göz ardı edilmemesi gereği üzerinde durmuştur. İlgili döneme ait sağlıklı verinin mevcut olmayışı tahminleri zorlaştırırsa da aile geçimini sağlayan birincil kişinin vefatı ile tasarruf oranlarında düşüş olması muhtemeldir. Ancak tasarruf oranlarında Grafik 3.'te de resmedilen düşüşe rağmen bir ölçüde ihtiyati tasarruflarda artış yaşanmış olması da olasıdır (Brainerd ve Siegler, 2003: 8-9). Artan belirsizlerin klasik ihtiyati tedbirler kapsamında tasarruf oranlarında yaratacağı artış, ekonominin tasarruf düzeyinde artışa neden olurken, bu durumun yeterince büyük ve kalıcı olması halinde yeni bir durağan duruma geçişe neden olacaktır (Bouccekine vd., 2008).

Grafik 4. Hane Halkı Tasarrufları

Kaynak: National Bureau of Economic Research, 2023

Brainerd ve Siegler'e göre yaşanan nüfus şoklarının işçi başına üretim ölçeğindeki artışı Solow ve AK modelleri çerçevesinde ortaya koymuş olsa da nüfus şokunun

ekonomik büyüme üzerindeki etkisi oldukça belirsizdir. Özellikle salgının beraberinde getirdiği azalan tüketici güveni, artan ihtiyati tasarruflar, iş başarısızlıkları ve iflaslar toplam talepte düşüşe neden olmakta; büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olmaktadır. İş başarısızlıkları kurumsal sermayeyi yok etmekte, hane halkı ve firma bilançolarını zayıflatmaktadır (Sharma vd., 2021; Velde, 2022).

NBER, tipik bir ülkede salgının özel tüketimi yüzde 8 oranında azalttığını, bu rakamın 2008-9 Büyük Durgunluğunda görülen düşüşlerle karşılaştırılabilir olduğunu ortaya koymuştur. Ekonominin üretim tarafında kilitlenme yaratan pandemi, gelirin sınıflar arasındaki dağılımında da yüksek gelir grupları lehine dengesizlik ortaya çıkarmakta; kişi başına gelir düzeyinde düşüşe neden olmaktadır (NBER, 2020). Ek olarak araştırmacılar yüksek grip ölümlerinin hisse senetleri ve kısa vadeli devlet tahvillerinin gerçek getirilerinde azalmaya neden olduğuna dair kanıtlar sunmuştur (Barro vd., 2020). Basco vd., İspanyol Gribinin, İspanya ekonomisi yatırım düzeyleri üzerindeki etkisinin oldukça değişken olduğunu ortaya koymuştur. Bina inşaatının yüzde yetmişini temsil ettiği yatırımların 1918 yılında düşme trendi gösterdiği, ardından toparlanma sürecine girdiğini ifade etmiştir. (Basco vd., 2021).

Pandeminin kısa ve uzun vadeli etkilerini tasnif eden bir çalışma, en acil etkinin tıbbi hizmetlere yönelik artan talep olduğunu ifade etmiştir. Bu durum sağlık sisteminin mevcut kapasitesinin üzerinde çalışma baskısı yaratmıştır. Pandemi ilerledikçe artan vaka sayıları ve sağlık sisteminin yetersizliği nedeni ile hükümet önleyici tedbirler kapsamında bir takım kısıtlamalar getirmiştir. Bu durum yurtiçi ve yurtdışı seyahatleri önemli ölçüde azaltmış, sosyal temas gerektiren faaliyetleri büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu durum perakende ticaretinde azalma, ekonomik aktivitelerde genel bir yavaşlama durumu yaratmıştır. İş dünyasına duyulan güven zedelenirken, ulaşım sistemlerindeki bozulmalar ile tedarik zincirinde aksamalar ortaya çıkmıştır. Hane halkları ve şirket borçları temerrüde düşmüş ve bu durumdan kaynaklı artan temerrüt oranları ile birlikte borçlanma düzeylerinde artış yaşanmıştır (Congressional Budget Office, 2006: 12-14).

Özetle pandemilerin ekonomiler üzerindeki uzun vadeli etkisi belirsizlik taşıırken; kısa ve orta vadeli etkileri virüs kaynaklı ölümler nedeniyle ortaya çıkan işgücü arz şoku, hane halkı gelirlerinde yaşanan düşüşle birlikte azalan toplam talep, baskılanan yatırımlar ve beraberinde yaşanan üretim düşüşü, küçük ve hatta negatif büyüme oranları şeklindedir (Bebenni ve Colombo, 2021). Pandemilerin ortaya çıkardığı etkiler devam ederken, piyasaların görünmez eli dengeye ulaşma noktasında tek başına yeterli olmamaktadır. Kamunun piyasa talebini ve arzını

canlandıracak politik müdahaleleri, kamuya gelir sağlayacak ticaret politikaları, sağlık hizmetlerini yaygınlaştıracak kurumsal müdahaleler bir ölçüde gereklilik haline gelmektedir. İspanyol Gribinin ortaya çıkardığı ekonomik etkilerin hafifletilmesi maksadı ile de kamusal politikalara başvurulmuştur.

Bocutoğlu, 1929-2010 döneminde yaşanan konjonktür dalgalanmaları ve kriz tartışmalarına ilişkin bir özet sunmuştur;

“...İstediğin varsayımları yap, istediğin modeli kur, ekonominin işleyişini istediğin şekilde açıkla. Krize düştüğün zaman Keynesçi aktivist toplam talep politikalarına başvur” (Bocutoğlu, 2016: 344).

Liberal politikaların hâkimiyetindeki İspanyol Gribi pandemisi yılları, serbest piyasa düzeninin işleyişine müdahale niteliği taşımıştır. Bu dönemde toplum sağlığını ve ekonomik sistemi iyileştirmeye yönelik kamu politikaları gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda İspanyol Gribi pandemisinin etkilerini hafifletmeye yönelik kamu müdahaleleri, günümüzün Covid 19 pandemisine ve Keynesyen Politikalara atıf verilerek ele alınacaktır.

3. SAĞLIK KRİZLERİNE KEYNESYEN MÜDAHALELER

Keynes'in dünyaca tanınır hale gelmesi Amerikan ekonomisinde 1929 yılında başlayarak dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhranın sonuçlarına önerdiği kamusal politikalarla olmuştur. Büyük Buhran yıllarında üretimdeki keskin artış, talebin arz nispetinde yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu durumda piyasalar fazla üretimi absorbe etme noktasında çözümsüz kalmıştır. Dolayısıyla da Klasik iktisatçıların aksine Keynesyen görüş, ekonomiye devlet müdahalesinin gereğine vurgu yapmıştır. Ekonomi durgunluk içerisinde iken devletin genişletici politikalar ile ekonomide canlanma yaratabileceği yönünde yaygın görüş literatürde yerini almıştır (Namani, 2021: 347-350). İspanyol Gribinin yaşandığı yıllarda hâkim iktisat öğretisi Klasik Okul iken pandeminin ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak üzere uygulanan politikalar Keynesyen müdahaleleri anımsatmıştır. Keynesyen perspektiften bakıldığında ekonominin sağlık krizleri veya iktisadi krizlere maruz kaldığı dönemlerde piyasanın görünmez eli çalışmamakta, arzu edilebilir ölçüde ekonomik çıktıya ulaşmak için kaldıraç kullanımının gereği ortaya çıkmaktadır (Ben, 2020: 3).

Keynes, İspanyol Gribi pandemisinden kaynaklı rahatsızlık yaşamış ve hastalığı atlatmasını takiben Britanya'ya dönmüştür. Britanya'da *“Barışın Ekonomik Sonuçları”* kitabını yazmıştır. Bu çalışmasında Almanya'ya büyük miktarda savaş tazminatı yükleyen Versailles Anlaşmasının cezai şartlarından ve duyduğu sıkıntıdan bahsetmiştir. Savaş tazminatının ortaya çıkardığı enflasyonist felaketin,

aynı zamanda siyasi tepki yaratacağını ortaya koymuştur. Almanya'nın savaş borçlarını hemen ödemek yerine ekonomik gücünü yeniden kazanmasına ve istikrar yakalamasına izin verilmesinin uzun vadeli önemine vurgu yapmıştır. Aksi halde bu durumun Almanya için hiperenflasyon dönemi yaşatacağına ve yeni bir dünya savaşına yol açacağına vurgu yapmıştır (Ferguson, 2020; Namani, 2021: 347-350). Dolayısıyla Keynes savaşın yarattığı ekonomik sonuçların son derece maliyetli olduğunu ifade etmiştir. Keynes bu yıllarda kamu otoritesinin önemine vurgu yapmıştır. Dönemin bankacıları, finansörleri ve finansal piyasalardaki diğer aktörleri tarafından yönetilen mevcut ekonomi sistemine kamusal müdahale önerileri devrim niteliği taşımıştır. Ekonomik toparlanmanın finansman ihtiyacının devlet tahvili ihracıyla karşılanmasını önermiştir (Pettifor, 2019). Dolayısıyla Keynes'in ekonomiye devlet müdahalesi şeklindeki önermeleri ilgili yıllar itibariyle de varlığını hissettirmiştir.

Nüfusun önemli bir kısmının ölümüne neden olan İspanyol Gribi Pandemisi de ekonominin arz ve talebi üzerinde ciddi daraltıcı etkiler yaratmıştır. Toplam talebi ve toplam arzı canlandırmak ise kamu harcamalarında artışa ve parasal genişlemeye ihtiyaç doğurmuştur. Bu durum Keynes'in ekonomi politikası açısından hane halkı, firma ve hükümet tarafından yapılan harcamaların ekonominin en önemli itici gücü olduğu yönündeki temel iddiası ile de örtüşmektedir. Durgun bir ekonomide talep artırıcı politikaların kritik bir öneme sahip olduğunu ileri sürmüştür. Kamuya borç yükü oluştursa dahi devletin üretimi artırması, harcama ve yatırımlarla ekonomiyi canlandırması gereği üzerinde durmuştur. Dolayısıyla da pandemi döneminde de ekonomiyi canlandıracak müdahalelerin başında kamusal yatırımları canlandıracak maliye politikaları gelmektedir (Mellish vd., 2020: 31).

İspanyol Gribi pandemisinin neden olduğu yüksek ölüm oranları ile virüsün yoksullar ve göçmenler gibi toplumun dezavantajlı kesimleri üzerinde yoğunlaşması, 1920lerin ardından kamu sağlığı stratejilerini de etkilemiştir. Bir dizi ülke sağlık bakanlıklarını yeniden düzenlemiş, sağlık hizmetlerinin toplumun ihtiyaç duyan kesimlerine ücretsiz sağlanması için girişimlere başlamıştır (Spinney, 2018).

Pandemilerin yarattığı ekonomik sonuçları hafifletmek ve/veya ortadan kaldırmak üzere verilen tepkiler maliyetli olduğundan gelir ihtiyacı yaratmakta ve gümrük vergisi uygulamaları bu noktada uygun bir politik tercih olmaktadır. Bu dönemde hükümetler tarife artışları şeklinde ticaret politikaları uygulamıştır. Tarife korumaları hükümet gelirlerini artırıcı, bu doğrultuda ödemeler dengesizliğini giderici aynı zamanda ithalata konu sektörlerde rakiplerle mücadelede önemli bir

avantaj sunan araç olma rolü üstlenmiştir. İspanyol Gribi pandemisinden görece yüksek oranda etkilenen ekonomiler, ilerleyen süreçte daha yoğun ticari koruma önlemlerine başvurmuştur. I. Dünya Savaşı ile İspanyol Gribinin benzer ekonomik eğilimler yarattığı; her iki şokun, gelir artırıcı ve korumayı teşvik edici politikaları ön plana çıkardığı kabul edilmektedir (Boberg-Fazlic vd., 2021).

Keynesçiliğin ekonomik krizler ve sağlık krizleri bağlamında farklılaştığı kabul edilmektedir. Özellikle Covid 19 döneminde uygulanan Keynesyen politikaların, Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki uygulamalardan ayrıştığı ifade edilmiştir. Çağdaş Keynescilik uygulamaları daha ziyade kira yardımları, gelir koruması, yeni finansman kanallarının teşviki gibi mekanizmalara yönelim şeklinde olmuştur. İspanyol Gribi yıllarında ise tarım destek politikaları önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Chohan, 2022: 69; Ullman, 2020).

Pandeminin ardından 1923 yılında ABD’de Kükreyen Yirmiliyi doğuran ve 1929 yılındaki borsa çöküşüne kadar süren altı yılda benzeri görülmemiş bir ekonomik genişleme dönemi yaşanmıştır. İspanyol Gribi pandemisi yıllarında aşı ve tedavi yöntemlerinin henüz geliştirilmemiş oluşu, pandeminin etkilerini görece ağırlaştırırsa da üçüncü dalganın ardından virülansın zayıflaması toparlanma sürecini hızlandırmıştır (Ullman, 2020).

“Kükreyen Yirmili Yıllar” dünya barışı ve ekonomik refah açısından oldukça pozitif bir görüntü sunmuştur. 1920ler verimlilikte ve ücretlerde artış, otomobil ve elektronik endüstrisinde önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Ancak bu dönem aynı zamanda Büyük Buhranın ve II. Dünya Savaşının zeminini hazırlamıştır (Namani, 2021: 350; Taskinsoy, 2020: 11). Büyüme ve üretkenlik artışı dönemini yaratan ekonomiyi onarmaya yönelik uygulanan tarım destek politikaları, teknoloji ve sermayenin üretim sürecine entegrasyonu, elektrik kullanımının yaygınlaşması ile ilişkilendirilmiştir (Ullman, 2020). Yaşanan bu genişleme süreci, Covid-19 sonrasında da benzer bir ekonomik ilerleme döneminin ortaya çıkıp/çıkmayacağı sorusunu akıllara getirmiştir (Namani, 2021: 347-350).

Geçmiş tecrübeler ve günümüz Covid 19 pandemisi nüfusun önemli bir kısmını işsiz hale getiren sağlık krizlerine benzer kamusal tepkiler verildiğini ortaya koymuştur. Covid 19 pandemisinin etkilerini ortadan kaldırmak üzere başvuru kamusal müdahaleler, İspanyol Gribi nispetinde çok daha kapsamlı ve çeşitli olmuştur. Ancak Covid 19 öncesinde yaşanan pandemilerde devletin gücü ve ekonomi içerisindeki payı görece daha küçük olduğu için kamunun ekonomiye müdahalesi literatürü bugün olduğu kadar meşgul etmemiştir (Pamuk, 2020). Bu bağlamda Covid 19 pandemisi, Keynesyen politikaların sağlık krizlerini açıklama noktasında önemli bir örneğini teşkil etmektedir (Namani, 2021: 347-350).

Araştırmacılar sağlık krizleri ve özellikle Covid 19 krizi özelinde uygulanan Keynesyen politikaların neoliberalizmden kalıcı bir uzaklaşmadan ziyade kriz yönetiminin geçici bir parçası olduğunu ortaya koymuştur (Wood vd., 2022).

Covid 19 pandemisi ve etkileri günümüzde hala hissedilirken, Keynesyen politikaların uzun vadeli sonuçlarını ortaya koymak zordur. Buna rağmen hükümetler pandeminin erken evresinde hızlandırılmış teşvik kararlarını uygulamaya koymuş, anında karar alma yoluna gitmiştir. Ancak Tablo 2’den de görüldüğü üzere seçili hükümetlerin GSYİH’leri nispetinde teşvik programlarının büyüklüğü farklılık arz etmiştir. (Chohan, 2022: 71).

Tablo 2. Covid-19 Pandemisinin İlk Evresinde Seçili Hükümetlerin Keynesyen Mali Tepkisi

Ülke/Bölge	Mutlak (milyar ABD Doları)	Göreceli (GSYH'nin yüzdesi)
Amerika Birleşik Devletleri	2449\$	11,80%
Avustralya	157\$	11,70%
Japonya	555 \$	11,30%
İngiltere	241\$	9,20%
Brezilya	113\$	8,30%
Almanya	316 \$	8,30%
Fransa	134\$	5,20%
Çin	707\$	4,60%
Kanada	200 \$	4,50%
AB c	489 \$	3,80%
Endonezya	29\$	2,70%
Pakistan	5\$	2,00%
Hindistan	46\$	1,80%
Güney Afrika	15 \$	1,30%

Kaynak: Chohan, 2022: 74.

Chohan (2022)’un Covid 19 pandemisiyle birlikte Keynesyen politikalara doğru yaşanan dönüşüm dalgasını ve hala devam eden neoliberal politika tercihlerini; iddia ve karşı iddia şeklinde derlediği Tablo 3 üzerinde görmek mümkündür. Tablo 3. sağlık krizlerinin hükümetler için mevcut iktisadi paradigmayı ne ölçüde değiştirebileceğine ilişkin genelleştirilebilir sonuçlar sunmuştur (Chohan, 2022: 69).

Tablo 3. Covid 19 Pandemisine Politika Tepkileri

İddia (Keynesyen politikalara dönüş)	Karşı İddia (Neoliberalizmden devam)
Covid 19 pandemisi, hükümetleri büyük ölçekli mali teşvik programları uygulamaya zorlamıştır.	Covid 19 pandemisi kapsamında uygulanacak büyük ölçekli mali teşvik paketleri kamu üzerinde ağır borç yükü oluşturmuştur. Bu durum ilerleyen süreçte bütçe disiplinine geri dönüş yaratacaktır. Dolayısıyla pandemi dönemi kamu politikaları açısından kritik bir dönemeç değil, süreç içerisinde tersine çevrilebilir politik ortam yaratmıştır.
Covid 19 pandemisi, reel ekonomiye zarar veren kemer sıkma politikalarını itibarsızlaştırmış, kamu maliyesini güçlendirmiştir.	Covid 19 pandemisi döneminde bütçe disiplinini koruyan ve mali açıdan kontrollü davranan hükümetler politik tercihlerinin yararını görmüştür. Ek olarak reel ekonomideki hasara rağmen pandeminin etkileri azalmaya başladığında harcamaların kontrol altına alınması, kemer sıkma politikaları ve bilançoların normalleştirilmesi şeklinde neoliberal politikalara dönüş yaşanması olasıdır.
Covid 19 pandemisinin, reel ekonomi üzerinde yarattığı zararlar sürdürülebilir bir toplumsal ve ekonomik hayat için Keynesyen teşvik programlarını ve genişletici politikaları zorunlu hale getirmiştir.	Covid 19 pandemisi, politika uygulamaları açısından bir dönüşüm değil yalnızca mevcut trendleri hızlandırıcı bir dış şok olmuştur. Örneğin sosyal koruma tedbirleri üzerindeki siyasi irade pandemi ile birlikte zayıflamıştır.

Kaynak: Chohan, 2022: 69.

Bu noktada Armingeon (2012)'un iddiası Keynesyen politik yönelimlerin uzun vadede politik bir tercih olmayacağı yönünde olmuştur. Özellikle sağlık krizleri esnasında hükümetler kriz öncesinde süregelen bütçe açığı seviyelerinden büyük oranda sapmama yolunu tercih etmektedir. Kriz sona erdiğinde artan bütçe açıklarının borç yükünü taşıyamaz boyutlara getirme olasılığı, aynı zamanda artan harcamaların yurtiçi işsizliği azaltıp/azaltmayacağı konusundaki belirsizlik mutedil seviyelerde mali tepkilere neden olmuş, daha ziyade oluşması en kötü senaryodan kaçınmak üzere marjinal müdahalelere yol açmıştır (Armingeon, 2012).

Özetle, I. Dünya Savaşının etkilerinin devam ettiği 1918 yılında İspanyol Gribi pandemisi nüfusun çalışma çağındaki kesimi üzerinde hastalık yapıcı ve ölümcül etki yaratmıştır. Ölüm oranlarının genç nüfus açısından görece yüksek olması emek arzında bir daralma, buna bağlı olarak toplam talepte düşüş yaratmıştır. İşletme başarısızlıkları ve üretim düşüşlerini de takip eden olumsuz etkiler ekonominin görünmez elinin işlevsiz kalmasına yol açmıştır. İlgili dönem itibariyle pandeminin ortaya çıkardığı ekonomik sonuçları hafifletmek ve ekonomiyi canlandırmak üzere uygulanan kamusal politikalarda Keynes'in izine rastlamak mümkün olmuştur. İspanyol Gribinin yanı sıra Covid 19 tecrübesi de Keynes'in ekonomide canlanma yaratacak kamusal harcama artışları ve parasal genişleme politikalarının kısa vadede gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu noktada Keynes'in ekonomiyi canlandırma yönündeki politik tercihleri uzun vadede bütçe yükü oluşturmakta; ancak kısa vadede pandeminin etkilerini derinleştirmemek adına önemli olmaktadır. Dolayısıyla sağlık krizlerine Keynesyen yaklaşım, ortaya çıkan etkilerin bir ölçüde hafifletilmesi için kamu politikasının gerekliliği üzerine olmuştur. Ek olarak pandemilerin etkileri, Amerikan ekonomisi açısından 1923-1929 yılını içine alan Kükreyen Yirmililerdeki canlanma dönemi düşünülürse, uzun vadeli olmamaktadır. Dolayısıyla kamunun iktisadi süreçlere müdahalesinin bir zaman sınırı olmalı, ortaya çıkaracağı mali yükler hesaba katılmalıdır. Keynesyen politik çerçevede müdahaleler, özellikle pandeminin erken dönemlerinde dengeleyici bir mekanizma olarak kullanılmalıdır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Covid 19 ile birlikte günlük hayatın içerisine giren pandemi olgusu, sağlık krizlerinin son derece karmaşık olan toplumsal, kültürel, ekonomik boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Dünya nüfusunun büyük bir kısmı üzerinde hastalık yaratıcı etkisi olan pandemiler aynı zamanda ekonomik kilitlenmeyi de doğurmaktadır. Tedavi edilebilir bulaşın yanı sıra ölümle sonuçlanan vakalar işgücü arz şoku yaratmakta, bu durum ekonominin reel değişkenlerine de yansımaktadır.

Bu çalışmanın kapsamı İspanyol Gribi pandemisinin ekonomik etkilerini ve sağlık krizlerine Keynesyen politik yaklaşımları içermektedir. Bu bağlamda İspanyol Gribi pandemisinin, Covid 19 pandemisi ile benzeşik noktalarına vurgu yapılmıştır. Her iki pandemi karakter olarak farklılık arz etse de birer sağlık krizi olarak benzer ekonomik eğilimler doğurmuş, kısa vadede kamunun müdahalesine ihtiyaç yaratmıştır.

İspanyol Gribi, dönemselsel olarak I. Dünya Savaşının etkilerinin hissedildiği, toplumsal çatışmaların hüküm sürdüğü bir döneme tekabül etmiştir. Bu durum

yapısal yetersizlikler ve dünyanın büyük oranda savaşa kanalize olması gerekçesi ile net ve kapsamlı veriye erişim noktasında güçlükler yaratmıştır.

İspanyol Gribi pandemisinin belirgin özelliği nüfusun çalışma çağı üzerinde ölümlerle sonuçlanan vakalara yol açması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla İspanyol Gribi pandemisi 15-44 yaş aralığındaki ölümlerin yoğunluğu ile birincil etki olarak işgücü arz şoku yaratmıştır. İşgücü arz kıtlığı ücretle çalışan kesimin işinden uzaklaşmasına yol açarken, aynı zamanda hastalıktan korunma gerekçesi ile gönüllü olarak iş hayatına katılmayan bir nüfus da yaratmıştır. Bu durum toplam talepte daralma ve devamında da toplam arzda bir düşüşe neden olmuştur. Ekonominin daralma yönündeki bu eğilimi pandeminin erken dönemlerinde piyasanın kendi görünmez eli yardımıyla çözümden uzak olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ekonomide canlanma yaratacak kamu politikaları gerekli birer araç olarak ortaya çıkmış; devlet müdahalesi kısa vadede toparlanma sürecinin etkili bir aracı olarak varlık göstermiştir.

Literatürdeki çalışmalar, İspanyol Gribi pandemisinin ekonomik etkilerinin kısa vadeli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ve hatta 1923 yılını takip eden altı yıllık süreçte (1929 Büyük Buhranına değin) ABD ekonomisi açısından ciddi bir genişleme ve refah dönemi olan Kükreyen Yirmili Yıllar yaşanmıştır. Dolayısıyla Keynesyen politikaların uzun vadede kamusal borç yükü yaratması gerçeği de düşünüldüğünde, kamusal müdahalelerin pandeminin erken dönemlerinde etkili birer dengeleyici mekanizma olarak kullanılması, uzun vadede kamunun elinin ekonominin üzerinden çekilmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Yüzyılın iki büyük pandemisi göstermiştir ki; sağlık krizleri, kamusal müdahaleyi kısa vadede de olsa kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak doğrudan transferler, vergi indirimleri, kira yardımları, sağlık harcamalarında artış şeklinde uygulanan politikalar uzun vadede sürdürülebilir değildir. Kamunun, kaynaklarını bütünüyle sağlık krizinin etkilerini hafifletmek üzere bu alana kanalize etmesi; eğitim, güvenlik, doğal kaynak yönetimi gibi alanların ihmal edilmesine yol açacaktır. Bu noktada etkin kaynak yönetiminin yanı sıra finansman ihtiyacını da karşılamak üzere özelleştirme yoluna gidilebilmektedir. Kamusal malların özel sektör kanalı ile sağlanmasına yönelik politik tercihler sosyal faydada azalmaya yol açacaktır. Ek olarak sağlık krizinin neden olduğu bütçe açıklarını finanse etmek üzere kullanılan doğrudan ve dolaylı vergi artışları krizin etkisini uzun vadeye yaymış olacaktır. Özellikle toplu bağışıklığın kazanılmasının ardından gelen normalleşme süreci ile birlikte ekonomi toparlanmaya başlarken artan vergiler bu kez de enflasyon sorunu yaratacaktır. KDV ve ÖTV şeklinde alınan doğrudan vergiler tüketim mallarının fiyatını yükseltirken, gelir vergileri harcanabilir geliri,

kurumlar vergisi ise firma karlarını azaltmaktadır. Bu durum bir taraftan tüketici talebinde düşüşe neden olurken diğer taraftan da ekonomik çıktı seviyesinde azalmaya yol açacaktır. Artan enflasyon, ekonomik belirsiz ortamı yaratacak firmaların ve yatırımcıların yatırım kararını olumsuz yönde etkileyecektir. Düşen yatırım seviyeleri istihdam imkânlarını sınırlandıracaktır.

Dolayısıyla planlanmamış kamu müdahaleleri sağlık krizinin yanı sıra ekonomik krize giden süreci de yaratacaktır. Pandemiler, doğal afetler, savaşlar tahmin edilmesi güç ancak periyodik olarak tekrarı olağan dış şoklardır. Kamunun olası bir kriz esnasında kendisine bir manevra alanı tanınması bu noktada oldukça önemlidir. Başka bir ifade ile pandemi öncesinde hâlihazırda ciddi bütçe açığı veren ekonomiler açısından süreç daha sorunlu olmaktadır. Ek olarak üretim gelirleri açısından düşünüldüğünde, ülkelerin sektörel bağımlılığını azaltması gerekmektedir. Özellikle de turizm gibi hizmet gelirlerine bağlı ekonomiler açısından sağlık krizi NPI politikaları kapsamında ciddi kayıplar yaşamaktadır.

Kamusal müdahalenin olası olumsuz sonuçları sıralanmışken, İspanyol Gribi yıllarının ardından yaşanan Kükreyen Yirmililer çelişkili görülebilir. Ancak 20. yüzyılın erken dönemleri açısından bakıldığında kamunun alanı ilgili dönem itibariyle sınırlı olduğu için müdahalelerin hacmi de görece küçük kalmıştır. Ek olarak bu dönemde Henry Ford tarafından geliştirilen seri üretimin yeni şekli Fordist üretim tarzı ciddi bir verimlilik artışı yaratmış, yüksek ücretle çalışan istihdam alanları yaratmıştır. Yine aynı dönemde Bu dönemde teknolojik ilerlemenin Covid 19 nispetinde marjinal getirisinin büyüklüğü de hesaba katıldığında hızlı toparlanma süreci çok da şaşırtıcı değildir. En nihayetinde sağlık krizlerine ilk etapta NPI politikaları ile akabinde kamusal müdahalelerle cevap verilmektedir. Önemli olan kamunun kendine uygun hareket alanı tanınması, sektörel çeşitliliğe yönelmesi ve krizi fırsata çevirecek dönüşümleri gerçekleştirmesidir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar, çalışmanın tümüne ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aassve, A., Alfani, G., Gandolfi, F., & Le Moglie M. (2020). Epidemics and trust: The case of the Spanish Flu. DONDENA Working Paper.
- Almond, D. (2006). "Is the 1918 influenza pandemic over? Long-term effect of in utero influenza exposure in the post-1940 U.S. Population." *Journal of Political Economy*, 114(4), 672-712.
- Armingeon K. (2012). The politics of fiscal responses to the crisis of 2008–2009. *Governance*, 25(4), 543–565.
- Barro, R. J. & Ursúa, J. F. (2008). Macroeconomic crises since 1870, NBER Working Paper Series, Working Paper 13940.
- Barro, R.J., Ursua, J.F., & Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: lessons from the "spanish flu" for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity, Nber Working Paper Series, Working Paper 26866.
- Basco, S., Domenech, J. & Roses, J.R. (2021). The redistributive effects of pandemics: Evidence on the Spanish flu, *World Development*, 141, 1-17.
- Ben, O. (2020), Coronavirus pandemic shock; contrasting classical and keynes theories, *American International Journal of Business Management (AIJBM)*, 3(6), 1-9.
- Berbenni, E. & Colombo, S. (2021). The impact of pandemics: revising the Spanish Flu in Italy in light of models' predictions, and some lessons for the Covid-19 pandemic, *Journal of Industrial and Business Economics*, 48, 219-243.
- Bishop, J. (2020). Economic effects of the spanish flu, *Bulletin*, <https://www.rba.gov.au/publications/bulletin/2020/jun/economic-effects-of-the-spanish-flu.html> (2.6.2023)
- Boberg-Fazlic, N., Lampe, M., Pedersen, M. U. & Sharp, P. (2021). Pandemics and protectionism: evidence from the "Spanish" flu, *Humanities and Social Sciences Communications*, 145(8).
- Bocutoğlu, E. (2016), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, (3. Baskı), Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Boianovsky, Mauro, B. & Erreygers, G. (2021), How economists ignored the Spanish Flu pandemic in 1918–1920, *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 14(1), 89-109.

Boucekkine, R., Diene, B. & Azomahou, T. (2008). Growth economics of epidemics: a review of the theory. *Mathematical Population Studies*, 15, 1–26.

Brainerd, E. & Siegler, M.V. (2003). The economic effects of the 1918 influenza epidemic, Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 3791.

Burdekin, RCK. (2020). Economic and financial effects of the 1918-1919 spanish flu pandemic, *Journal of Infectious Diseases & Therapy*, 8(6).

Carillo, M.F. & Jappelli, T. (2021). Pandemics and regional economic growth: evidence from the Great Influenza in Italy, *European Review of Economic History*, 26, 78–106.

Chohan, U.W. (2022). The return of keynesianism? Exploring path dependency and ideational change in post-covid fiscal policy , *Policy and Society*, 41(1), 68–82.

Congressional Budget Office (2006). Potential influenza pandemic: possible macroeconomic effects and policy issues, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://www.cbo.gov/sites/default/files/109th-congress-2005-2006/reports/12-08-birdflu.pdf> (20.11.2023)

Correia, S., Luck, S. & Verner, E. (2020). Fight the pandemic, save the economy: lessons from the 1918 flu, Federal Reserve Bank of New York, Liberty Street Economics, <https://l24.im/vG0k> (9.11.2023)

Daly, K. & Chankova, R. D. (2021). Inflation in the aftermath of wars and pandemics .Goldman Sachs <https://cepr.org/voxeu/columns/inflation-aftermath-wars-and-pandemics> (18.10.2023)

De Santis, R.A. & Van der Veken W. (2020), Macroeconomic risks across the globe due to the Spanish Flu, European Central Bank, Working Paper Series, No.2466, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2466~43b7489b61.en.pdf> (6.11.2023).

Ferguson, N. (2020). Don't bet on a quick global resurrection amid COVID-19 pandemic, <https://www.theglobeandmail.com/opinion/article-dont-bet-on-a-quick-global-resurrection-amid-covid-19-pandemic/> (11.10.2023)

Fujimura, F. (2003), Purple death: the great flu of 1918, Pan American Health Organization, 8(3), <https://www.paho.org/en/who-we-are/history-paho/purple-death-great-flu-1918> (23.10.2023)

Garrett, T. A. (2007). Economic effects of the 1918 influenza pandemic implications for a modern-day pandemic, federal Reserve Bank of St. Louis or the Federal Reserve System

Jan, D., & Verbeek, M. (2020). Are strict social distancing policies necessary for economic recovery after a pandemic? A Re-Analysis of the 1918 Flu Pandemic, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3601901 (15.11.2023)

Lura, F.M. (2022). A comparative analysis of the macroeconomic effects of the spanish flu and the covid-19 pandemic an empirical, deductive, and contrafactual analysis, Norwegian School of Economics Bergen, https://www.researchgate.net/profile/Fredrik-Lura/publication/361085176_A_Comparative_Analysis_of_the_Macroeconomic_Effects_of_the_Spanish_Flu_and_the_Covid-19_Pandemic/links/629c92bd55273755ebd51321/A-Comparative-Analysis-of-the-Macroeconomic-Effects-of-the-Spanish-Flu-and-the-Covid-19-Pandemic.pdf (17.10.2023)

Maddison, (2010), Historical statistics, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-database-2010> (1.11.2023)

Mellish, T.I., Luzmore, N. J. & Shahbaz, A.A. (2020). Why were the UK and USA unprepared for the COVID-19 pandemic? The systemic weaknesses of neoliberalism: a comparison between the UK, USA, Germany, and South Korea, *Journal of Global Faultlines*, 7(1), pp. 9-45

Morens, D.M, Folkers, G.K., & Fauci, A.S. (2009), What is a pandemic? *The Journal of Infectious Diseases*, 200(7), 1018-1021.

Namani, A. (2021), The rebirth of Keynes during the COVID-19 pandemics - a theoretical approach, *CES Working Papers*, 4, 347-366.

National Bureau of Economic Research (2023), NBER macrohistory: v. stocks of commodities, <https://www.nber.org/research/data/nber-macrohistory-database> (14.06.2023)

National Bureau of Economic Research (NBER). (2020). Social and economic impacts of the 1918 influenza epidemic, 5, <https://www.nber.org/digest/may20/social-and-economic-impacts-1918-influenza-epidemic> (6.11.2023)

Pamuk, Ş. (2020), Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Sonuçları, <https://sarkac.org/2020/04/tarihte-kuresel-salginlar-ve-iktisadi-sonuclari/> (7.01.2024)

Pettifor, A. (2019), Balance of power: The Economic Consequences of the Peace at 100, Books and Arts, <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02850-8> (6.1.2024)

Roser, M. (2020). The Spanish flu: The global impact of the largest influenza pandemic in history, <https://ourworldindata.org/spanish-flu-largest-influenza-pandemic-in-history#:~:text=The%20estimate%20of%2050%20million,rate%20would%20have%20been%205.4%25.> (11.10.2023)

Saul, T. (2023), Inside the swift, deadly history of the Spanish Flu pandemic, History Magazine, <https://www.nationalgeographic.com/history/history-magazine/article/history-spanish-flu-pandemic> (23.10.2023)

Sharma, A., Ghosh, D., Divekar, N., Gore, M., Gochhait, S. & Shireshi, S.S. (2021). Comparing the socio-economic implications of the 1918 Spanish flu and the COVID-19 pandemic in India: A systematic review of literature, *International Social Science Journal*, 71(S1), 23-36.

Spinney, L. (2018), The flu that transformed the 20th Century, BBC News Future, <https://www.bbc.com/future/article/20181016-the-flu-that-transformed-the-20th-century> (7.01.2024)

Su, X. (2021), The Economic impact of Pandemic, case study of “Spanish Flu” in 1918-1920, Stockholm University: Department of Economic History and International Relations Master's Thesis in Economic History .

Taubenberger, J.K. & Morens D.M. (2006). 1918 Influenza: the Mother of All Pandemics, *Emerging Infectious Diseases*, 12(1), 15–22, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3291398/> (11.10.2023)

Ullman, H. (2020). Economic recovery from coronavirus: lessons from 1918-1923, Atlantic Council, New Atlanticist, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/economic-recovery-from-coronavirus-lessons-from-1918-1923/> (22.11.2023)

Velde, F.R. (2022), What happened to the u.s. economy during the 1918 influenza pandemic? a view through high-frequency data, *The Journal of Economic History*, 82(1), 284-326.

EKONOMİ BİLİMLERİ DERGİSİ

Cilt: 16 No: 1 Yıl: 2024 ISSN: 1309-8020 (Online)

Wood, J., Ausserladscheider, V. & Sparkes, M. (2022), COVID-Keynesianism' was a short-term crisis management tactic. Neoliberal policymaking is back, LSE British Politics and Policy, <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/covid-keynesianism-was-a-short-term-crisis-management-tactic-neoliberal-policymaking-is-back/> (6.12.2023)